

Από το προσκύνημα στο θρησκευτικό-πολιτισμικό τουρισμό: Μελέτη περίπτωσης “Ζάκυνθος”

Πολυξένη Μοίρα¹ και Αναστασία Παράσχη²

1. Καθηγήτρια ΑΕΙ Πειραιά Τ.Τ., polmoira@teipir.gr

2. ΤΕΙ Ιονίων νήσων, aparasxi@yahoo.gr

Περίληψη

Στη σημερινή εποχή, έχει αναγνωριστεί πλέον, η κοινωνική και οικονομική σημασία του θρησκευτικού τουρισμού στην παγκόσμια κοινότητα, καθώς αποτελεί σημαντικό τμήμα της τουριστικής αγοράς. Υπολογίζεται ότι είναι ιδιαίτερα μεγάλος ο αριθμός των επισκεπτών – τουριστών, οι οποίοι ταξιδεύουν σε τόπους θρησκευτικής και ιστορικής και πολιτιστικής σπουδαιότητας όπου λαμβάνουν συχνά μέρος σε διάφορες θρησκευτικές εορτές και εκδηλώσεις.

Το νησί της Ζακύνθου, ανήκει στα Ιόνια νησιά, στην Ελλάδα και είναι γνωστό ως σημαντικό προσκύνημα, του πολιούχου Αγίου Διονυσίου, που εορτάζει στις 17 Δεκεμβρίου και στις 24 Αυγούστου. Παράλληλα το νησί διαθέτει πληθώρα σημαντικών θρησκευτικών μνημείων (ναών, εκκλησιών, μοναστηριών κ.λπ.) αλλά και περιοχές φυσικού κάλλους. Με σκοπό τη διερεύνηση της δυνατότητας ανάπτυξης του θρησκευτικού-πολιτισμικού τουρισμού στο νησί, πέρα από τη σημασία του ως προσκύνημα του Αγίου Διονυσίου, διενεργήθηκε έρευνα με τη διανομή δομημένου ερωτηματολογίου σε 152 επισκέπτες την περίοδο από 20 Οκτωβρίου 2013 έως 22 Ιανουαρίου 2014.

Από τη έρευνα προκύπτει ότι υπάρχουν δυνατότητες ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού σε συνδυασμό με την ανάπτυξη άλλων ειδικών μορφών τουρισμού στο νησί, καθώς οι επισκέπτες δεν έρχονται στο νησί μόνο για το προσκύνημα αλλά δείχνουν ενδιαφέρον τόσο για τους πολιτιστικούς πόρους όσο και για το φυσικό περιβάλλον του νησιού. Παράλληλα επισημαίνεται η μη συστηματική και πλήρης καταγραφή των υπαρχόντων φυσικών και πολιτισμικών πόρων, η ελλιπής ενημέρωση των επισκεπτών, αλλά και η έλλειψη στοχευμένης τουριστικής πολιτικής. Προτείνεται η περαιτέρω διερεύνηση και η καταγραφή των πόρων του νησιού αλλά και η πραγματοποίηση έρευνας, σε περίοδο μη εορτασμού του Αγίου, ώστε να διερευνηθούν περαιτέρω τα κίνητρα και οι ανάγκες των επισκεπτών.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: θρησκευτικός - πολιτιστικός τουρισμός, προσκύνημα Άγιος Διονύσιος, Ζάκυνθος

1. Εισαγωγή

Η μετακίνηση με σκοπό το προσκύνημα δεν αποτελεί νέο φαινόμενο. Πρόκειται για την παλαιότερη μορφή μετακίνησης στην ιστορία της ανθρωπότητας, καθώς τα μέλη όλων των κοινωνιών επιζητούσαν την επικοινωνία με το Θείο μεταβαίνοντας για προσκύνημα σε ναούς και ιερούς τόπους (Μοίρα, 2009:29-30). Το θρησκευτικό συναίσθημα και η επιθυμία επίσκεψης ιερών χώρων αποτελούν κίνητρα για την πραγματοποίηση του ταξιδιού (Jackowski & Smith, 1992:93; Metreveli and Dallen, 2010:237; Olsen and Dallen, 2006). Τα ταξίδια για θρησκευτικούς λόγους ήταν και τα πρώτα ταξίδια αναψυχής που καταγράφονται σε διάφορα μέρη του κόσμου ανεξαρτήτως θρησκεύματος. Στην Ελλάδα, το φαινόμενο της μετακίνησης για θρησκευτικούς λόγους παρατηρείται από την αρχαιότητα, καθώς μεγάλος αριθμός ταξιδιωτών μετέβαινε σε θρησκευτικά κέντρα λατρείας και ιερούς τόπους με σκοπό τη συμμετοχή σε ιερές εκδηλώσεις ή τελετές αφιερωμένες σε κάποιο θεό (Dillon, 1997;

Μοίρα, 2009:30-31; Σφακιανιάκης, 2000:301) τη λήψη χρησμού για το μέλλον, την αναζήτηση θεραπείας¹ κ.λπ.

Στην εποχή μας το προσκύνημα εξακολουθεί να αποτελεί μια ανάγκη για τον άνθρωπο. Σύμφωνα με τους Nolan & Nolan (1989) το προσκύνημα σε ιερούς τόπους αποτελεί κυρίαρχο κίνητρο των προσκυνητών. Τα ιερά μέρη προσκυνήματος συνδέονται παραδοσιακά με ένα ιερό πρόσωπο, ή ένα αντικείμενο που συνδέεται με το πρόσωπο αυτό. Συχνά, το μέρος συνδέεται με την πραγματοποίηση ενός θαύματος ή θαυμάτων (Turner & Turner 1978:6) και την προσδοκία των πιστών ότι ένα θαύμα θα συμβεί και στο μέλλον. Τα προσκυνήματα και οι ιεροί τόποι έχουν κατηγοριοποιηθεί με διάφορους τρόπους π.χ. όσον αφορά την θρησκευτική σημασία και το αντικείμενο της αφοσίωσης (π.χ. θαύματα, εικόνες², λείψανα), ανάλογα με την τοποθεσία και τα κίνητρα των επισκεπτών (π.χ. ιερά βουνά, ενεργοί θρησκευτικοί χώροι, μη ενεργοί, ιερές πηγές) ανάλογα με τη λειτουργία τους, ανάλογα με την ιστορία τους κ.λπ. (Sackley, 2001:2; Nolan & Nolan, 1989:212; Moira, 2009:49-61; Moira et al, 2009b:471-478).

Στη σύγχρονη εποχή τα ταξίδια πραγματοποιούνται όχι μόνο για θρησκευτικούς αλλά και για πολιτιστικούς ή κοινωνικούς λόγους. Εκτός από το θρησκευτικό κίνητρο, αρκετοί ταξιδιώτες επισκεπτόμενοι θρησκευτικά μνημεία στοχεύουν να συνδυάσουν το προσκύνημα τους με την επίσκεψη σε χώρους πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Για πολλούς τουρίστες, σκοπός του ταξιδιού τους είναι η κάλυψη ενός ευρέως φάσματος πολιτιστικών ενδιαφερόντων, όπως συμμετοχή σε εορταστικές εκδηλώσεις, επίσκεψη σε μουσεία και θρησκευτικά μνημεία, κ.λπ. Η έντονη ελκυστικότητα που παρουσιάζουν οι προορισμοί θρησκευτικού ενδιαφέροντος δεν συνδέονται μόνο με το προσκύνημα ως κίνητρο μετακίνησης, αλλά και με τη θρησκευτική και ιστορική αξία των ναών, τις θρησκευτικές - πολιτιστικές εκδηλώσεις και με άλλους πόρους του θρησκευτικού - πολιτιστικού πλούτου αυτών των προορισμών (Πολύζος, 2010:206). Επιπλέον, παρατηρείται το φαινόμενο πολλοί τουρίστες να επισκέπτονται προορισμούς άλλων θρησκειών ή δογμάτων με σκοπό την απόκτηση γνώσης και την αναζήτηση εμπειριών (Μοίρα, 2009:43-49). Συχνά επίσης, οι ταξιδιώτες συνδυάζουν το θρησκευτικό - πολιτιστικό ενδιαφέρον, το προσκύνημα, με δραστηριότητες στη φύση όπως πεζοπορία, ποδηλασία, άθληση κ.λπ. (Μοίρα, 2009:60) ή με μικρής διάρκειας διακοπές (Rinschede, 1992:52).

Λόγω των παραπάνω διαφοροποιήσεων πολλοί μελετητές αναφέρονται στη διάκριση του προσκυνητή και του θρησκευτικού τουρίστα (Cohen, 1992; Santos, 2002; Rinschede, 1992; Jackowski and Smith, 1992:93; Moira, 2009:49; Moira et al, 2009b:471). Σύμφωνα με τον Vukonic (1996), ο θρησκευτικός τουρίστας μετά την εκπλήρωση των θρησκευτικών του αναγκών συμπεριφέρεται ως τουρίστας. Χρησιμοποιεί, δηλαδή, τουριστικές υπηρεσίες για την κάλυψη των αναγκών του για μεταφορά, κατάλυμα, τροφή, ψυχαγωγία, αγορά ενθυμίων και άλλων προϊόντων. Ο Robichaud (1999:2) θεωρεί ότι ο θρησκευτικός τουρίστας καθώς δεν γνωρίζει με ποιο τρόπο να προσεγγίσει τον πνευματικό του στόχο, εφόσον περιβάλλεται από επαγγελματίες ταξιδιωτικούς συμβούλους, εντάσσεται σε προκαθορισμένα προγράμματα ταξιδιού, συμμετέχει σε οργανωμένα ομαδικά γεύματα και ακολουθεί τυποποιημένες διαδρομές, αλλοτριώνεται και καθίσταται από προσκυνητής απλά και

¹ Δεν πρέπει να λησμονείται ότι ο Ασκληπιός ήταν γιός του θεού Απόλλωνα και θεός της Ιατρικής, δηλ. συνδύαζε διττή ιδιότητα αυτή του θεού και του θεράποντος. Περισσότερα από 300 ιερά του, που ονομάζονταν Ασκληπιεία, υπήρχαν σε όλο τον τότε ελληνικό κόσμο. Οι προσκυνητές ταξίδευαν από όλες τις περιοχές της Ελλάδας αλλά και από το μεσογειακό χώρο στα Ασκληπιεία και κυρίως προς στην Επίδαυρο, όπου βρισκόταν το μεγαλύτερο και σημαντικότερο Ασκληπιείο (Μοίρα και Μυλωνόπουλος, 2014:11).

² Οι ιερές εικόνες και τα λείψανα αποτελούν συχνά το αντικείμενο του ενδιαφέροντος των προσκυνητών, καθώς στρέφουν το ενδιαφέρον τους στις θείες/επουράνιες δυνάμεις του προσώπου, στο οποίο είναι αφιερωμένο το προσκύνημα (Terzidou, 2010:340).

μόνο τουρίστας. Ο Rinschede (1992:51-67) θεωρεί ότι ο θρησκευτικός τουρισμός αποτελεί υποκατηγορία του πολιτιστικού τουρισμού, καθώς οι μετακινούμενοι σε οργανωμένα προσκυνήματα αφιερώνουν συχνά μια επιπλέον ημέρα για επίσκεψη σε τουριστικά αξιοθέατα πολιτισμικού ενδιαφέροντος. Είναι μεγάλος ο αριθμός των τουριστών που επισκέπτονται το Βατικανό, την Ιερουσαλήμ, το Βαρανάσι και άλλους τόπους θρησκευτικής σημασίας και δεν είναι πιστοί της συγκεκριμένης θρησκείας. Γι' αυτούς, το κύριο κίνητρο επίσκεψης των θρησκευτικών χώρων είναι το πολιτιστικό. Οι Jackson and Hudman (1995) θεωρούν το θρησκευτικό τουρισμό μορφή του heritage tourism, ενώ άλλοι ως μορφή του πολιτισμικού τουρισμού (form of cultural tourism) (Singh, 2004). Οι Nolan & Nolan (1992:68-78) θεωρούν ότι ο θρησκευτικός-πολιτισμικός τουρισμός ικανοποιεί θρησκευτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές ανάγκες του ατόμου. Σύμφωνα με τη Moira et al, (2009b:471) η συνύπαρξη του πολιτιστικού και του θρησκευτικού στοιχείου συντελεί στη δημιουργία τουριστικού ρεύματος που βασίζεται στη θρησκεία ως στοιχείο πολιτισμού που εντάσσεται στον πολιτιστικό τουρισμό (Μοίρα, 2008:97-112; Μοίρα et al, 2009b:471). Οι μετέχοντες επισκέπτονται μέρη προσκυνημάτων, όμως ο σκοπός της επίσκεψής τους συχνά, δεν σχετίζεται με θρησκευτικούς λόγους.

Όπως όλες οι μορφές τουρισμού, έτσι και ο θρησκευτικός-πολιτισμικός τουρισμός παρουσιάζει θετικές επιδράσεις στην οικονομία των περιοχών που αποτελούν τουριστικούς προορισμούς θρησκευτικής σημασίας (Πολύζος, 2002:87-108; Μοίρα, 2009). Σε κάθε περίπτωση, οι μετακινούμενοι είτε αυτοί είναι αμιγώς προσκυνητές, είτε είναι απλώς τουρίστες, είτε συνδυάζουν στο ταξίδι τους τόσο το προσκυνηματικό όσο και το πολιτιστικό στοιχείο, έχουν βασικές ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν. Αυτό σημαίνει ότι το θρησκευτικό φαινόμενο, είτε αυτό εκλαμβάνεται ως προσκυνηματικό είτε ως πολιτισμικό, απαιτεί ένα κύκλο οικονομικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται από ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, από τουριστικά γραφεία, από αεροπορικές εταιρείες, από επισιτιστικές επιχειρήσεις, από διαφημιστικές εταιρείες, από καταστήματα πώλησης αναμνηστικών, εικόνων και άλλων αντικειμένων, κ.λπ. (Foster, 1982 & Jukić, 1988, In Vukonić, 1998:85; Μοίρα, 2009: 48 & 65-80).

Ο θρησκευτικός τουρισμός αξιοποιεί και χρησιμοποιεί τόσο τη θρησκευτική πολιτιστική κληρονομιά, όσο και τις σύγχρονες υποδομές. Για την ανάπτυξή του απαιτείται η ύπαρξη του ελκτικού θρησκευτικού πόρου, ικανοποιητικό συγκοινωνιακό δίκτυο ώστε αν εξασφαλίζεται η προσβασιμότητα, υποδομές και ανωδομές. Παράλληλα υποστηρικτικά λειτουργούν το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα, η ύπαρξη άλλων θρησκευτικών-πολιτισμικών πόρων και γενικότερα το δομημένο περιβάλλον. Η ανάπτυξη του θρησκευτικού-πολιτισμικού τουρισμού επιφέρει πολλαπλασιαστικά οικονομικά οφέλη για τις περιοχές υποδοχής. Τα οφέλη αυτά είναι η αύξηση εισοδημάτων, η δημιουργία θέσεων απασχόλησης, η περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς και η δημιουργία διασύνδεσης με άλλους τομείς της τοπικής οικονομίας (Airey, 1983; Hall, 2000). Οι θρησκευτικοί τουρίστες διακρίνονται για τα θρησκευτικά και πολιτιστικά ενδιαφέροντα τους, τη σεμνότητα τους, αλλά και το σεβασμό προς τους θρησκευτικούς – πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους του προορισμού που επισκέπτονται (Rinschede, 1992; Smith, 1992; Μοίρα 2009). Επιπλέον, ως τουρίστες ειδικών ενδιαφερόντων δαπανούν περισσότερα χρήματα από ότι οι μαζικοί οργανωμένοι τουρίστες που επιλέγουν να ταξιδεύουν με φτηνά ομαδικά πακέτα διακοπών.

Για τους λόγους αυτούς τόσο οι κρατικοί και τοπικοί δημόσιοι φορείς, όσο και οι ιδιωτικοί φορείς επιδιώκουν την ανάπτυξη του θρησκευτικού – πολιτισμικού τουρισμού.

2. Το νησί της Ζακύνθου

Η Ζάκυνθος ανήκει στην Ελλάδα και είναι το ενδέκατο σε έκταση νησί της χώρας. Επίσης, είναι το νοτιότερο και το τρίτο σε έκταση (410 km²) και πληθυσμό (42.000 κατοίκους) νησί του Ιονίου πελάγους (Μοίρα, 2005:250).

Η Ζάκυνθος, γνωστή και ως το «Τζάντε» ή Λουλούδι της Ανατολής (φιόρο του Λεβάντε), είναι ένα νησί με πλούσιο πολιτισμό, σημαντική ιστορία και ξεχωριστή κουλτούρα. Από τα αρχαία χρόνια αποτέλεσε σημαντικό πολιτισμικό κέντρο λόγω της γεωγραφικής του θέσης. Διαθέτει μοναδική φυσική ομορφιά, ηλιοφάνεια, καθαρές παραλίες, άρτιες τουριστικές εγκαταστάσεις και υποδομές, πλούσια ιστορία και πολιτισμό. Στο νησί οργανώνονται ξεχωριστά πολιτιστικά δρώμενα, όπως οι καντάδες, οι βαρκαρόλες, οι ζακυνθινές θεατρικές παραστάσεις, οι παραδοσιακοί ζακυνθινοί χοροί, η γιορτή του κρασιού και τα πανηγύρια. Κυρίως, όμως, είναι ένας τόπος με έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα. Τα ιστορικά και ξεχωριστά θρησκευτικά μνημεία, οι ναοί και τα μοναστήρια με την τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική επηρεασμένα από ενετικές επιρροές, οι λιτανείες και οι εκκλησιαστικοί θησαυροί παρέχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης θρησκευτικού τουρισμού. Οι επισκέπτες του νησιού συναντούν σε κάθε τους βήμα, στην πόλη και τα χωριά, εκκλησίες και μοναστήρια (Σιδηροκαστρίτη, 1993:10-46).

Ο Άγιος Διονύσιος είναι ο προστάτης άγιος της Ζακύνθου. Η αγιότητά του αναγνωρίστηκε από το οικουμενικό πατριαρχείο το 1703 μ.Χ., αλλά στο νησί ετιμάτο ως άγιος αρκετά νωρίτερα. Το σκήνωμα του Αγίου μεταφέρθηκε στο νησί στις 24 Αυγούστου του 1717 μ.Χ. για να προστατευθεί από τους πειρατές. Αρχικά φυλάχτηκε στον Ιερό Ναό του Μετοχίου της Ι. Μονής, στο προάστιο Καλλιτέρος. Το 1764 μ.Χ. εναποτέθηκε οριστικά στην ομώνυμη Ιερά Μονή του, που έχτισαν οι Μοναχοί των Στροφάδων. Ο ναός του Αγίου Διονυσίου άρχισε να κατασκευάζεται το 1925 στη θέση παλαιότερης εκκλησίας που είχε καταστραφεί από σεισμούς. Η εκκλησία είναι τρίκλιτη βασιλική. Ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το καμπαναριό του ναού σε πυργοειδές σχήμα με ύψος πάνω από 40 μέτρα. Στο ναό φυλάσσεται το λείψανο του Αγίου και είναι τοποθετημένο μέσα σε μια ασημένια λάρνακα. Ο Άγιος Διονύσιος εορτάζει δύο φορές το χρόνο οπότε και πραγματοποιούνται λιτανείες στο νησί. Η πρώτη στις 24 Αυγούστου, όπου τιμάται η Μετακομιδή του Ιερού Σκηνώματος του Αγίου από τη Μονή Στροφάδων στη Ζάκυνθο και η δεύτερη στις 17 Δεκεμβρίου, οπότε τιμάται η μνήμη της Κοίμησης του Αγίου Διονυσίου. Και στις δύο λιτανείες οι θρησκευτικές και εορταστικές εκδηλώσεις προς τιμή του Αγίου διαρκούν τρεις ημέρες (23 έως 26 Αυγούστου και 16 έως 19 Δεκεμβρίου). Οι θρησκευτικές εκδηλώσεις χαρακτηρίζονται από την ιδιαίτερη κατανυκτική ατμόσφαιρα, ενώ κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει και το χαρακτηριστικό μουσικό εκκλησιαστικό ιδίωμα της Ζακύνθου. Τις ημέρες αυτές το νησί κατακλύζεται από χιλιάδες πιστούς που φτάνουν στη Ζάκυνθο για να προσκυνήσουν (Κονόμος, 1989; Προβατάκης, 1993; Κονόμος, 2005:67-68; Ξεπαπαδάκος, χ.χ.:35).

Εκτός όμως από το προσκύνημα του Αγίου Διονυσίου, το νησί συγκεντρώνει πληθώρα ελκτικών στοιχείων. Υπάρχουν αρκετά μουσεία στα οποία στεγάζονται συλλογές εικόνων και αγιογραφιών, έργα ξυλογλυπτικής από τους βυζαντινούς χρόνους, τοιχογραφίες του 12^{ου}, 13^{ου}, 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, οικόσημα, ζωγραφικά έργα, γλυπτά βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής, έργα μεταλλουργίας, κεντήματα, μουσικά όργανα, καθώς και πολύτιμους θρησκευτικούς θησαυρούς του τόπου (Δήμος Ζακύνθου, 2015). Υπάρχουν επίσης πολλοί ορθόδοξοι ναοί και μονές³. Τον πλούσιο

³ Οι ναοί είναι περισσότεροι από 300 σε όλο το νησί. Οι μονές σώζονται ολόκληρες ή μισοερειπωμένες, λόγω του σεισμού του 1953, αλλά και των λεηλασιών και των πειρατικών επιδρομών και είναι η μονή της Υπεραγάθου κοντά στον Κουλιωμένο, του Αγίου Γεωργίου των Γκρεμνών στις Βολίμες, της Αναφωνήτριας στο ομώνυμο χωριό, της Σπηλαιώτισσας στις Ορθονιές, του Αγίου Ιωάννη του

πολιτισμό της Ζακύνθου συμπληρώνουν η αρχιτεκτονική, η μουσική, ο χορός, το θέατρο, τα πανηγύρια, οι λιτανείες, καθώς επίσης οι μεγαλοπρεπείς εορταστικές εκδηλώσεις των Χριστιανικών εορτών, όπως οι θρησκευτικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στα πλαίσια του εορτασμού του Αγίου Διονυσίου, το Μεγαλοβδόμαδο του Πάσχα (Σιδηροκαστρίτη, 1993:20-25), το πανηγύρι της Αγίας Μαύρας στο χωριό Μαχαιράδο, η λιτανεία του Αγίου Ιωσήφ στο χωριό Γαϊτάι κ.λπ. (Μυλωνάς, 1982:61-73). Τέλος, η Ζάκυνθος είναι ένα ορεινό νησί και χαρακτηρίζεται από πευκόφυτα βουνά, εύφορους κάμπους, ειδυλλιακές παραλίες, ιαματικές πηγές, βραχώδεις ακτές, αλλά και από εντυπωσιακές θαλάσσιες σπηλιές. Οι τοποθεσίες πανοραμικής θέας, όπως η περιοχή Μπόχαλη, το ηλιοβασίλεμα στο χωριό Κερί, ο λόφος του Στράνη, το Ναυάγιο κ.ά, προκαλούν το ενδιαφέρον των επισκεπτών (Μοίρα, 2005:254; Δήμος Ζακύνθου, 2015).

Το νησί διαθέτει σύγχρονο διεθνές αεροδρόμιο σε απόσταση 4 χλμ. από την πρωτεύουσα. Η αεροπορική σύνδεση με το διεθνές αεροδρόμιο Αθηνών Ελευθέριος Βενιζέλος λειτουργεί καθ' όλη τη διάρκεια του έτους σε καθημερινή βάση. Την τουριστική περίοδο (από το Μάιο έως τον Οκτώβριο) υπάρχει σύνδεση με πολλές ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως με τη Μεγάλη Βρετανία. Επίσης, συνδέεται ακτοποικία με το λιμάνι της Κυλλήνης που βρίσκεται στη βορειοδυτική ακτή της Πελοποννήσου. Η διάρκεια του ταξιδιού είναι περίπου μια ώρα και η συχνότητα των δρομολογίων είναι καθημερινή και συχνή. Επιπλέον, υπάρχει γραμμή που συνδέει το μικρό λιμάνι του Αγίου Νικολάου Βολιμών (βόρεια του νησιού) με το λιμάνι Πεσσάδα στην Κεφαλονιά. Η Ζάκυνθος συνδέεται οδικώς με καθημερινά συχνά δρομολόγια με την Πάτρα, την Αθήνα, καθώς και μερικές μέρες της εβδομάδας με τη Θεσσαλονίκη, τα οποία εκτελούνται μέσω του Πορθμείου Κυλλήνης – Ζακύνθου (Zakynthos-net, 2015).

Στο νησί υπάρχουν 280 ξενοδοχειακά καταλύματα όλων των κατηγοριών (Hellenic Chamber of Hotels, 2015), ενοικιαζόμενα δωμάτια, επιπλωμένα διαμερίσματα και παραδοσιακές βίλες. Παράλληλα, υπάρχουν πολλές επιχειρήσεις εστίασης και αναψυχής (εστιατόρια, παραδοσιακές ταβέρνες και καφετέριες), καταστήματα με αναμνηστικά είδη, επιχειρήσεις ενοικίασης αυτοκινήτων και μοτοποδηλάτων, καθώς επίσης τουριστικά γραφεία, μερικά από τα οποία προσφέρουν τουριστικά “πακέτα” που περιλαμβάνουν επισκέψεις – περιηγήσεις σε ναούς, μονές και άλλους χώρους θρησκευτικής σημασίας (ZanteIsland, 2015).

Το σημαντικότερο ρόλο στην προσπάθεια ανάπτυξης θρησκευτικού τουρισμού στο νησί διαδραματίζει η Εκκλησία. Οι δράσεις της εκκλησίας για την προβολή τόπων της χώρας με σημαντικούς θρησκευτικούς πόρους, όπως η Ζάκυνθος, υλοποιούνται μέσω της σύναψης πρωτοκόλλων συνεργασίας με άλλες Ορθόδοξες εκκλησίες, όπως της Ρωσίας, της συμμετοχής σε Διεθνείς Τουριστικές Εκθέσεις, της συνεργασίας με την Κυβέρνηση και τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού και της πραγματοποίησης εκδηλώσεων για την ενδυνάμωση των σχέσεων με τη Ρωσική τουριστική αγορά. Όσον αφορά τη Ζάκυνθο οι δράσεις αυτές επέφεραν μικρή θετική αλλαγή στην τουριστική δομή του νησιού με την προσέλευση Ρώσων τουριστών (Παράσχη, 2014:63).

Πρόδρομοι στο Καταστάρι και της Σκοπιώτισσας στην κορυφή του Σκοπού. Ακόμη διατηρείται το μετόχι του Αγίου Διονυσίου στην περιοχή Καλλιτέρο, καθώς και ο ναός του Αγίου Διονυσίου, συνδεδεμένος πάντοτε με τη Μονή Στροφάδων (Ζήβας, 1996:22; Ζώης, 1955:305-315). Με εξαίρεση τη μονή του Αγίου Διονυσίου και τη μονή του Αγίου Νικολάου των Ξένων, που βρίσκονται μέσα στην πόλη οι υπόλοιπες μονές είναι απομονωμένες, μακριά από τους οικισμούς και τα χωριά. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των μονών που βρίσκονται κοντά σε ακτές ήταν η ύπαρξη αμυντικών πύργων, στοιχείο απαραίτητο για την ασφάλεια τους από πειρατικές επιδρομές. Παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της μονής Στροφάδων, όπου οι τακτικές πειρατικές επιδρομές που σημειώνονταν, καθώς και η μεγάλη απόσταση από τη Ζάκυνθο, οδήγησαν στην κατασκευή μεγάλου αμυντικού πύργου (Ζήβας, 2002:155, 158, 159).

Ελλείψεις όμως καταγράφονται όσον αφορά την ολοκληρωμένη τουριστική προβολή του νησιού, την ορθή και πλήρη ενημέρωση των επισκεπτών για τους τουριστικούς πόρους του νησιού και την κατάλληλη εκπαίδευση και κατάρτιση των απασχολούμενων στον τουριστικό τομέα. Επίσης, καταγράφονται σημαντικές ελλείψεις σε βασικές υποδομές (οδικό δίκτυο, αποκομιδή και ανακύκλωση στερεών και υγρών αποβλήτων, εκλογίκευση συστήματος ύδρευσης κ.λπ.) που είναι απαραίτητες για την ομαλή λειτουργία του νησιού (Παράσχη, 2014:110).

3. Η έρευνα

Με βασικό στόχο τη διερεύνηση των δυνατοτήτων και των προοπτικών ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού στο νησί διενεργήθηκε πρωτογενής ποσοτική έρευνα, προκειμένου να συλλεχθούν στοιχεία και πληροφορίες σχετικά με το προφίλ των επισκεπτών – τουριστών της Ζακύνθου, αλλά και την υπάρχουσα ζήτηση για προσκύνημα και θρησκευτικό-πολιτισμικό τουρισμό στο νησί. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη διανομή δομημένου ερωτηματολογίου τη χρονική περίοδο από 20 Οκτωβρίου 2013 έως 22 Ιανουαρίου 2014. Το ερωτηματολόγιο απαντήθηκε από 152 Έλληνες και ξένους, επισκέπτες-τουρίστες. Η περίοδος αυτή επιλέχθηκε λόγω του εορτασμού του Αγίου Διονυσίου στις 16-19 Δεκεμβρίου που κατά κανόνα προσελκύει επισκέπτες στο νησί. Η διανομή έγινε στο ναό του Αγίου Διονυσίου, σε χώρους θρησκευτικούς-πολιτιστικούς (εκκλησίες, μουσεία κ.λπ.), σε καταλύματα στην πόλη της Ζακύνθου και στο αεροδρόμιο.

Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε είκοσι δύο (22) ερωτήσεις, κλειστού τύπου. Οι ερωτήσεις αποσκοπούσαν στη διερεύνηση των χαρακτηριστικών του ταξιδιού (χρονική διάρκεια παραμονής, πηγές πληροφόρησης, τρόπος μετακίνησης, επισκεψιμότητα), στα κίνητρα για την επιλογή του προορισμού, στις δραστηριότητες των επισκεπτών στο νησί, στην εικόνα τους για το νησί, στην πρόθεση τους να επισκεφτούν ξανά την περιοχή, καθώς και το ενδιαφέρον τους για συμμετοχή σε θρησκευτικές και πολιτιστικές δραστηριότητες.

Περιορισμοί της έρευνας ήταν η διανομή του ερωτηματολογίου εκτός τουριστικής περιόδου, που περιόρισε τον αριθμό και τις εθνικότητες των ερωτώμενων και το γεγονός ότι τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, δυσκολεύονταν να δεχθούν να συμμετάσχουν στην έρευνα.

Η επεξεργασία των στοιχείων που συλλέχθηκαν πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του στατιστικού προγράμματος SPSS 17.0.

Από τα 152 άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα, τα 58 άτομα (38,2%) ήταν άνδρες και τα 94 γυναίκες (61,8%). Αναφορικά με την ηλικία των επισκεπτών που συμμετείχαν στην έρευνα, οι περισσότεροι (20,4%) ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα των 31 με 40 ετών, ενώ με μικρή ποσοστιαία διαφορά (19,7%) ακολουθούσαν οι ηλικιακές ομάδες των 41 με 51 ετών και 51 με 60 ετών. Επιπλέον, το ποσοστό 18,4% των ερωτηθέντων ανήκε στην ηλικιακή ομάδα των 18 με 30 ετών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της παρούσας έρευνας το 39,3% των επισκεπτών της ηλικιακής ομάδας 18 με 30 ετών προέρχεται από τη Μεγάλη Βρετανία. Με σχετικά ικανοποιητικό ποσοστό (17,8%) ακολούθησε η ηλικιακή ομάδα των 61 με 70 ετών, ενώ μόνο το 3,9% των ερωτηθέντων επισκεπτών ανήκε στην ομάδα των 70 ετών και άνω.

Ως προς τη χώρα προέλευσης των ερωτηθέντων, διαπιστώθηκε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (44,1%) του δείγματος της έρευνας ήταν Έλληνες. Ακολουθούσαν οι επισκέπτες – τουρίστες από τη Μεγάλη Βρετανία (25,7%). Το υψηλό ποσοστό των Βρετανών φαίνεται να επιβεβαιώνει το γεγονός ότι η Ζάκυνθος αποτελεί διεθνή προορισμό διακοπών για Βρετανούς τουρίστες (Κολύρης, 2012). Επίσης ένα μεγάλο ποσοστό των επισκεπτών (23,7%) προερχόταν από χώρες, όπως η Ολλανδία, η Ιταλία

και το Βέλγιο. Χαμηλά ποσοστά σημείωσαν οι επισκέπτες – τουρίστες που προέρχονταν από τη Ρωσία (2,6%) και τις Βαλκανικές χώρες (3,9%).

Ως προς την οικογενειακή κατάσταση των επισκεπτών της Ζακύνθου, παρατηρήθηκε ότι η ομάδα των έγγαμων με παιδιά και η ομάδα των άγαμων σημείωσε το ίδιο ποσοστό (34,9%). Ακολούθησε η ομάδα των επισκεπτών (20,4%) που ήταν έγγαμοι χωρίς παιδιά, ενώ το μικρότερο ποσοστό (9,9%) ανήκε στην κατηγορία των επισκεπτών που ήταν διαζευγμένοι ή χήροι. Η κατανομή αυτή έρχεται σε αρμονία με την ηλικιακή διάρθρωση των ατόμων που επισκέφτηκαν το νησί της Ζακύνθου (Κολύρης, 2012).

Το 51,3% των επισκεπτών – τουριστών δήλωσε ότι επισκέφθηκε για πρώτη φορά το νησί της Ζακύνθου, ενώ το 48,7% είχε επισκεφθεί τη Ζάκυνθο και στο παρελθόν. Από αυτούς περίπου το 65% είχε επισκεφτεί το νησί περισσότερο από δύο φορές. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα θετικό καθώς αποδεικνύεται ότι η Ζάκυνθος αποτελεί προορισμό που προσελκύει επαναλαμβανόμενους τουρίστες.

Οι περισσότεροι επισκέπτες (50,7%) του νησιού πραγματοποίησαν το ταξίδι τους με αεροπλάνο. Αντίστοιχα, μεγάλο ήταν και το ποσοστό (39,5%) που χρησιμοποίησε για τη μετακίνηση του συνδυασμό μεταφορικών μέσων, δηλαδή Ι.Χ. και πλοίο, ενώ το 9,9% των επισκεπτών χρησιμοποίησε μόνο το πλοίο της γραμμής Κυλλήνης – Ζακύνθου. Το ποσοστό αυτό το οποίο ταξίδεψε μόνο με πλοίο, αφορούσε κατά κύριο λόγο Έλληνες επισκέπτες ενδεχομένως προερχόμενους από την απέναντι περιοχή της Πελοποννήσου.

Η κύρια πηγή πληροφόρησης για τον προορισμό της Ζακύνθου, ήταν για το 28,9% των επισκεπτών - τουριστών τα τουριστικά πρακτορεία. Επιπλέον, το 25,7% των επισκεπτών επέλεξε το νησί της Ζακύνθου μέσω της ενημέρωσης του από το διαδίκτυο, ενώ το 27,6% επισκέφθηκε το νησί μετά από συστάσεις συγγενών και φίλων. Το 9,2% των επισκεπτών ενημερώθηκε για το νησί από κάποια Μητρόπολη ή ενορία λόγω διοργάνωσης θρησκευτικής εκδρομής σε αυτό. Πολύ μικρός (2,7%) ήταν ο αριθμός των επισκεπτών ο οποίος ενημερώθηκε για το νησί από τα Μ.Μ.Ε. ή ταξιδιωτικά φυλλάδια και οδηγούς.

Σύμφωνα με τα στοιχεία το 98% των επισκεπτών πραγματοποίησε διανυκτερεύσεις στο νησί, ενώ μόνο το 2% ήταν ημερήσιοι εκδρομείς. Συγκεκριμένα, το 33,6% των επισκεπτών παρέμεινε στο νησί 2 με 3 ημέρες, το 32,9% από 8 ημέρες και άνω και το 31,6% από 4 έως 7 ημέρες. Το ποσοστό 2% των ατόμων που δεν πραγματοποίησε διανυκτέρευση ανήκει προφανώς σε προσκυνητές που επισκέφτηκαν μονοήμερα τη Ζάκυνθο στις 17 Δεκεμβρίου 2013, ημέρα εορτασμού του Αγίου Διονυσίου.

Το 32,9% των επισκεπτών δήλωσαν ότι ταξίδεψαν με το σύντροφο τους και το 26,3% με μέλη της οικογένειάς τους. Επίσης, αρκετοί επισκέπτες (21,7%) ταξίδεψαν με φίλους ή γνωστούς τους ενώ 11,8% πραγματοποίησαν το ταξίδι μόνοι τους. Το 7,2% των ερωτηθέντων, δήλωσαν ότι ταξίδεψαν με μέλη της ενορίας τους.

Όσον αφορά τους λόγους επίσκεψης στο νησί αναφέρθηκε η επαφή με το φυσικό περιβάλλον (77%) και η ξεκούραση (73%). Επιπλέον, η αναψυχή και η διασκέδαση αποτέλεσε βασικό κίνητρο επίσκεψης για πολλούς επισκέπτες (51,9%). Σημαντικό ήταν και το ποσοστό (50%) των επισκεπτών που δήλωσε ότι επέλεξε τη Ζάκυνθο για πολιτιστικούς λόγους (γνωριμία με τον πολιτισμό του νησιού, συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, κ.λπ.).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 22,3% των ατόμων που επισκέφτηκε τη Ζάκυνθο δήλωσε ως κυρίαρχο κίνητρο το προσκύνημα (ή και την εκπλήρωση ενός τάματος). Επίσης οι επισκέπτες σε ποσοστό 50% δήλωσαν ως κίνητρο την γνωριμία με τον πολιτισμό του νησιού, 73% την ξεκούραση, 77% την επαφή με το φυσικό περιβάλλον και 51,9% την διασκέδαση/αναψυχή. Επιβεβαιώνεται η άποψη ότι τα κίνητρα είναι πολυσύνθετα και ότι ο σύγχρονος τουρίστας είναι πολυκινητηριακός/multi-motivational (Crompton, 1979; Mayo and Jarvis, 1981:149; Ryan, 2002).

Όσον αφορά τη συμμετοχή σε εορταστικές θρησκευτικές εκδηλώσεις δεν σημειώνεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς για τους περισσότερους επισκέπτες - τουρίστες (74,3%) δεν αποτέλεσε κίνητρο επίσκεψης. Ένα πολύ μικρό ποσοστό των επισκεπτών (5,3%) ταξίδεψε στη Ζάκυνθο με πρωταρχικό κίνητρο τη συμμετοχή του σε εκδηλώσεις θρησκευτικού περιεχομένου (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Κίνητρα Επίσκεψης

<i>KINHTPA</i>	<i>Πάρα πολύ</i>	<i>Πολύ</i>	<i>Αρκετά</i>	<i>Λίγο</i>	<i>Καθόλου</i>
Προσκύνημα / τάμα	11,8%	10,5%	13,8%	7,2%	56,6%
Γνωριμία με τον πολιτισμό του νησιού	15,8%	34,2%	21,7%	11,8%	16,4%
Συμμετοχή σε εορταστικές θρησκευτικές εκδηλώσεις	5,3%	7,2%	5,3%	7,9%	74,3%
Ξεκούραση	53,9%	19,1%	18,4%	5,3%	3,3%
Επαφή με το φυσικό περιβάλλον	52,0%	25,0%	18,4%	1,3%	3,3%
Αναψυχή / Διασκέδαση	19,7%	32,2%	25,0%	12,5%	10,5%

Η πλειοψηφία των επισκεπτών – τουριστών της Ζακύνθου (83,6%) δήλωσε ότι επισκέφθηκε τον Ιερό Ναό του Αγίου Διονυσίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό (72,4%) των ατόμων που προσήλθαν στο νησί, επισκέφθηκε εκτός από το ναό του Αγίου Διονυσίου και άλλες εκκλησίες και μονές της Ζακύνθου. Αυτές ήταν κυρίως, ο Άγιος Νικόλαος του Μώλου, η Αγία Μαύρα στο Μαχαιράδο, η Μονή Υπεραγάθου, η Παναγία η Αναφωνήτρια, η Κυρία των Αγγέλων και η Παναγία η Φανερωμένη. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι το 65,4% των ατόμων που επισκέφτηκαν τον Ιερό Ναό του Αγίου Διονυσίου ήταν γυναίκες και το 34,6% ήταν άνδρες. Επιπρόσθετα, το μεγαλύτερο ποσοστό (51,9%) των επισκεπτών – τουριστών που επισκέφτηκαν το ναό του Αγίου Διονυσίου ήταν Έλληνες. Με σημαντικά ποσοστά, παρά το διαφορετικό θρήσκευμα, ακολούθησαν οι Βρετανοί επισκέπτες (20,5%) και οι επισκέπτες άλλων χωρών (20,5%).

Σε σχέση με τις δραστηριότητες των επισκεπτών (Πίνακας 2) κατά την παραμονή τους στο νησί, η πλειοψηφία συμμετείχε είτε λίγο, είτε πολύ σε όλες σχεδόν τις δραστηριότητες (επίσκεψη σε μουσεία, μνημεία, χωριά, θρησκευτικά αξιοθέατα, νυχτερινή διασκέδαση, αγορές/ψώνια). Συγκεκριμένα, το 85,5% των ερωτηθέντων επισκέφθηκε μουσεία και ιστορικά μνημεία του νησιού, ενώ το 55,3% επισκέφθηκε κάποιο ιερό χώρο (εκκλησία ή μονή) στα πλαίσια ενός προσκυνήματος. Επιπλέον, το 76,3% των επισκεπτών συμμετείχε σε κάποιο βαθμό (από πάρα πολύ έως λίγο) σε τουριστικές περιηγήσεις θρησκευτικών αξιοθέατων. Πολύ υψηλό ήταν και το ποσοστό (97,4%) των επισκεπτών – τουριστών που πραγματοποίησαν επισκέψεις σε χωριά του νησιού προκειμένου να γνωρίσουν τη φυσική ομορφιά και την τοπική κουλτούρα του νησιού. Αντίστοιχα, υψηλό ήταν το ποσοστό (89,5%) των επισκεπτών – τουριστών που γνώρισε σε κάποιο βαθμό τη νυχτερινή διασκέδαση του νησιού. Επίσης, ποσοστό 31,6% δήλωσε ότι συμμετείχε στις εορταστικές εκδηλώσεις του πολιούχου του νησιού Αγίου Διονυσίου. Αυτό ενδεχομένως, να οφείλεται μεταξύ άλλων και στη μη ταύτιση της χρονικής περιόδου επίσκεψης στο νησί με τις εκδηλώσεις εορτασμού του Αγίου Διονυσίου (23 με 26 Αυγούστου και 16 με 19 Δεκεμβρίου).

Πίνακας 2. Δραστηριότητες των επισκεπτών στο νησί της Ζακύνθου

Δραστηριότητες	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Επίσκεψη σε ιστορικά μνημεία, μουσεία, κ.λπ.	8,6%	28,9%	30,9%	17,1%	14,5%
Επίσκεψη σε εκκλησία ή μοναστήρι στα πλαίσια ενός προσκυνήματος (τάματος)	13,8%	9,2%	13,8%	18,4%	44,7%
Επίσκεψη σε θρησκευτικά αξιοθέατα (μοναστήρια, εκκλησίες) στα πλαίσια μιας τουριστικής περιήγησης	15,1%	25,0%	26,3%	9,9%	23,7%
Συμμετοχή στις εκδηλώσεις εορτασμού του πολιούχου του νησιού Αγίου Διονυσίου	9,9%	5,9%	9,2%	6,6%	68,4%
Αγορές / ψώνια	7,9%	13,2%	35,5%	36,2%	7,2%
Επίσκεψη σε χωριά του νησιού	23,0%	27,0%	20,4%	27,0%	2,6%
Διασκέδαση / νυχτερινή ζωή	12,5%	28,3%	29,6%	19,1%	10,5%

Το 48,7% των συμμετεχόντων στην έρευνα, δήλωσε ότι ταξιδεύει συχνά σε περιοχές θρησκευτικής σημασίας. Τα θρησκευτικά μέρη που δήλωσαν ότι έχουν επισκεφτεί, είναι κυρίως το Άγιον Όρος, τα Μετέωρα, η Τήνος, η Πάτμος, τα Καλάβρυτα, καθώς και άλλες περιοχές με γνωστά προσκυνήματα.

Αξιοσημείωτο στοιχείο που προέκυψε από την έρευνα, είναι ότι, σχεδόν όλοι οι επισκέπτες (93,4%), κατά την παραμονή τους στο νησί πραγματοποίησαν αγορές. Οι αγορές αυτές αφορούσαν τοπικά προϊόντα, αναμνηστικά είδη, θρησκευτικά ενθυμιάματα, είδη ένδυσης και υπόδησης, καθώς και άλλα είδη, όπως κοσμήματα. Σημαντικό είναι και το ύψος των χρημάτων που δαπάνησαν οι επισκέπτες για αυτές τις αγορές. Το 40,8% των επισκεπτών δαπάνησε για τις αγορές του από 51,00 έως 100,00 ευρώ, το 18,3% δαπάνησε από 101,00 έως 300,00 ευρώ, ενώ το 9,9% των επισκεπτών από 301,00 ευρώ και άνω.

Οι περισσότεροι επισκέπτες δήλωσαν ότι έμειναν ιδιαίτερα ικανοποιημένοι από τις υπηρεσίες διαμονής, σίτισης, διασκέδασης και φιλοξενίας (Πίνακας 3). Συγκεκριμένα, ως προς τις υπηρεσίες διαμονής, το 52,6% των επισκεπτών έμεινε πολύ ικανοποιημένο, το 38,8% ικανοποιημένο, το 5,3% δεν σημείωσε βαθμό ικανοποίησης ή δυσαρέσκειας, το 2,6% των επισκεπτών δεν απάντησε, διότι προφανώς δεν πραγματοποίησε διανυκτέρευση στο νησί, ενώ ένα πάρα πολύ μικρό ποσοστό (0,7%) έμεινε δυσαρεστημένο από τη διαμονή του. Σχετικά με τις υπηρεσίες σίτισης, το 90,2% των ερωτηθέντων σημείωσε ότι έμεινε από πολύ ικανοποιημένο έως ικανοποιημένο, το 7,9% δεν εξέφρασε βαθμό ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας, ενώ το 2% δήλωσε τη δυσαρέσκεια του.

Όσον αφορά στις αγορές, το μεγαλύτερο ποσοστό των επισκεπτών (55,9%) ήταν ευχαριστημένο, το 38,2% δεν σημείωσε ούτε ικανοποίηση, αλλά ούτε δυσαρέσκεια ως προς τις αγορές του, ενώ ένα μόνο 2,6% έμεινε δυσαρεστημένο. Ως προς τη διασκέδαση, οι περισσότεροι επισκέπτες (74,3%) ήταν ευχαριστημένοι, μερικοί επισκέπτες (15,1%) δεν εξέφρασαν ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια και ένα πάρα πολύ μικρό ποσοστό (0,7%) σημείωσε δυσαρέσκεια. Σχετικά με την ιατρική περίθαλψη ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων επισκεπτών (71,1%) δεν απάντησε, προφανώς επειδή δεν χρησιμοποίησε αυτού του είδους τις υπηρεσίες. Το 14,5% έμεινε ικανοποιημένο από τις υπηρεσίες υγείας του νησιού, ενώ το 3,3% των επισκεπτών εξέφρασε δυσαρέσκεια. Αντίστοιχα, ως προς τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, το 53,3% των επισκεπτών δεν απάντησε αφού δεν συμμετείχε σε αυτές. Το 9,9% των

ερωτηθέντων επισκεπτών δήλωσε πολύ ικανοποιημένο από τη συμμετοχή του, το 24,3% έμεινε απλά ικανοποιημένο, το 11,8% των επισκεπτών έμεινε αδιάφορο από τη συμμετοχή του και μόνο το 0,7% εξέφρασε δυσαρέσκεια. Ως προς τα μέσα μεταφοράς, το 33,6% των συμμετεχόντων στην έρευνα έμεινε από πολύ ικανοποιημένο έως ικανοποιημένο, το 29,6% δεν σημείωσε ικανοποίηση ή δυσαρέσκεια, το 16,5% έμεινε δυσαρεστημένο σε κάποιο βαθμό, ενώ το 20,4% των ερωτηθέντων δεν είχε διαμορφώσει άποψη και γι' αυτό δεν απάντησε. Αναφορικά με τη φιλοξενία δεν σημειώθηκε καμιά δυσαρέσκεια από τους ερωτηθέντες επισκέπτες. Μάλιστα, το μεγαλύτερο ποσοστό των επισκεπτών (69,1%) σημείωσε υψηλό βαθμό ικανοποίησης ως προς τη φιλοξενία των κατοίκων του νησιού (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Βαθμός ικανοποίησης των επισκεπτών από την παροχή υπηρεσιών κατά την παραμονή τους στο νησί

Υπηρεσίες	πολύ ικανοποιημένος	ικανοποιημένος	ούτε ικανοποιημένος ούτε δυσαρεστημένος	δυσαρεστημένος	πολύ δυσαρεστημένος	δεν απαντώ / δεν γνωρίζω
Διαμονή / κατάλυμα	52,6%	38,8%	5,3%	0,7%	-	2,6%
Φαγητό	46,1%	44,1%	7,9%	1,3%	0,7%	-
Αγορές	14,5%	41,4%	38,2%	2,6%	-	3,3%
Μετακίνηση/ μέσα μεταφοράς	5,3%	28,3%	29,6%	7,9%	8,6%	20,4%
Διασκέδαση	24,3%	50,0%	15,1%	0,7%	-	9,9%
Ιατρική περίθαλψη	6,6%	7,9%	11,2%	2,0%	1,3%	71,1%
Πολιτιστικές εκδηλώσεις	9,9%	24,3%	11,8%	0,7%	-	53,3%
Φιλοξενία	69,1%	23,0%	3,9%	-	-	3,9%

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, οι περισσότεροι επισκέπτες έμειναν ικανοποιημένοι από τα αξιοθέατα, τις τοποθεσίες και τα μουσεία που επισκέφθηκαν κατά την παραμονή τους στο νησί. Το ποσοστό δυσαρέσκειας που σημειώθηκε από την επίσκεψή τους σε αυτά ήταν πολύ μικρό. Βέβαια, ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο που προέκυψε από την έρευνα, είναι το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων δεν επισκέφθηκε αρκετά αξιοθέατα, τοποθεσίες, μνημεία και μουσεία του νησιού, είτε γιατί δεν είχε ενημερωθεί για αυτά, είτε γιατί δεν επαρκούσε ο χρόνος παραμονής στο νησί ώστε να τα επισκεφθούν ή απλά δεν εντάσσονταν τέτοιου είδους επισκέψεις στα ενδιαφέροντα τους.

Ωστόσο, σχεδόν στο σύνολο τους, οι επισκέπτες (98,7%) εκδήλωσαν το ενδιαφέρον τους για επανάληψη της επίσκεψής τους στη Ζάκυνθο. Η θετική εικόνα των επισκεπτών – τουριστών για το νησί της Ζακύνθου επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι, το 93,4% των ερωτηθέντων επισκεπτών θεωρεί ότι η Ζάκυνθος αποτελεί ιδανικό μέρος για διακοπές και ξεκούραση. Αντίστοιχα, το 70,4% των επισκεπτών δήλωσε ότι θα πρότεινε θερμά το νησί της Ζακύνθου σε συγγενείς και φίλους για την πραγματοποίηση

των διακοπών τους, το 27,6% θα πρότεινε το νησί ως προορισμό διακοπών χωρίς επιφύλαξη, ενώ ένα μόνο 2,0% θα το πρότεινε με κάποια επιφύλαξη.

4. Συμπεράσματα

Ο θρησκευτικός τουρισμός, σαφώς διακρινόμενος από το προσκύνημα, αποτελεί μια ήπια μορφή τουρισμού για έναν προορισμό, ενώ παράλληλα καθίστανται σημαντικό τμήμα της παγκόσμιας τουριστικής αγοράς. Η συνεισφορά της ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού είναι τεράστια, καθώς ως ήπια εναλλακτική μορφή επιφέρει οικονομικά οφέλη, αναδεικνύει τους θρησκευτικούς, πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους των προορισμών και συμβάλλει σημαντικά στην προστασία και συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς τους.

Στη σύγχρονη εποχή, ο θρησκευτικός τουρισμός και το προσκύνημα συνδέονται με άλλες μορφές τουρισμού και ιδιαίτερα με τον πολιτιστικό τουρισμό. Πολλοί επισκέπτες – τουρίστες επιλέγουν έναν τόπο προορισμού, ωθούμενοι από πολλά κίνητρα. Έτσι, μπορεί να συνδυάσουν τη θρησκευτική αναζήτηση και την επίσκεψη ιερών χώρων και μνημείων, με τη συμμετοχή σε εορταστικές εκδηλώσεις πολιτιστικού και θρησκευτικού περιεχομένου, την ξεκούραση, την επαφή με τη φύση και τη γνωριμία με τον πολιτισμό και την ιστορία της περιοχής.

Όσον αφορά το νησί της Ζακύνθου, από την έρευνα που διενεργήθηκε, προκύπτει ότι το νησί προσφέρεται για την ανάπτυξη θρησκευτικού τουρισμού, καθώς διαθέτει πλήθος ελκτικών θρησκευτικών, πολιτιστικών και φυσικών πόρων. Από την έρευνα διαπιστώνεται ότι υπάρχει ζήτηση για θρησκευτικό-πολιτιστικό τουρισμό. Παρά το γεγονός ότι η Ζάκυνθος αποτελεί ένα νησιωτικό προορισμό με έντονη δραστηριότητα για μορφές θαλάσσιου τουρισμού, προσελκύει αρκετούς τουρίστες, εγχώριους και αλλοδαπούς, που ενδιαφέρονται να γνωρίσουν τον πολιτιστικό και θρησκευτικό πλούτο του νησιού. Επιπρόσθετα, διαπιστώθηκε ότι μεγάλο ποσοστό εγχώριων επισκεπτών μεταβαίνει στη Ζάκυνθο προκειμένου να επισκεφτεί τον Ιερό Ναό του Αγίου Διονυσίου, πολιούχου και προστάτη του νησιού, στα πλαίσια ενός προσκυνηματος ή μιας τουριστικής περιήγησης θρησκευτικού-πολιτισμικού περιεχομένου.

Προκύπτει ότι η Ζάκυνθος ως ένας τόπος με έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα, μπορεί να αποτελέσει τόπο προσέλευσης θρησκευτικών-πολιτισμικών τουριστών αλλά και προσκυνητών. Η ανάπτυξη του θρησκευτικού-πολιτιστικού τουρισμού στο νησί μπορεί να επιφέρει στο νησί σημαντικά οφέλη, όπως την ανάπτυξη της οικονομίας, την τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη, την ανάδειξη του πολιτισμικού και θρησκευτικού πλούτου του, την προστασία του πολιτισμού και του φυσικού περιβάλλοντος, καθώς επίσης τη βελτίωση των υποδομών και υπηρεσιών για την εξυπηρέτηση των θρησκευτικών τουριστών. Ιδιαίτερα είναι σημαντικό να καταστεί ο θρησκευτικός-πολιτισμικός τουρισμός η κυρίαρχη μορφή τουρισμού κατά την χειμερινή περίοδο, καθώς κατά τη θερινή περίοδο υπερισχύει το θαλάσσιο στοιχείο/θαλάσσιος τουρισμός. Βέβαια, για να μπορέσει να αναπτυχθεί ο θρησκευτικός-πολιτισμικός τουρισμός στο νησί της Ζακύνθου απαιτείται η υλοποίηση στρατηγικών δράσεων, παρεμβάσεων και στοχευόμενων ενεργειών και απαιτείται η συνεργασία και ο συντονισμός μεταξύ των αρμόδιων τουριστικών φορέων, προκειμένου να ξεπεραστούν τα οργανωτικά προβλήματα που υφίστανται.

Λόγω έλλειψης ανάλογων ερευνητικών δεδομένων προτείνεται η περαιτέρω διερεύνηση και η πλήρης καταγραφή των φυσικών και πολιτισμικών πόρων του νησιού, αλλά και η πραγματοποίηση έρευνας σε περίοδο μη εορτασμού του πολιούχου και προστάτη του νησιού, Αγίου Διονυσίου, έτσι ώστε να διερευνηθούν περαιτέρω τα κίνητρα και οι ανάγκες των επισκεπτών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Airey, D. (1983). European Government Approaches to Tourism, *Tourism Management*, 4(4), pp. 234-244.
2. Cohen, E. (1992). Pilgrimage centers: Concentric and excentric, *Annals of Tourism Research*, 19(1), pp. 33–50.
3. Crompton, J. L. (1979). Motivations for Pleasure Vacation, *Annals of Tourism Research*, vol. 6, no. 4, October/December, pp. 408-424.
4. Dillon, M. (1997). *Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece*, Routledge: London & New York.
5. Foster, N. (1982). *Die Pilger*, Frankfurt: Wolfgang Krüger Verlag. In Vukonić, B. (1998), Religious Tourism: Economic Value or an Empty Box? *Zagreb International Review of Economics and Business*, 1(1), pp. 83-94.
6. Hall, C.M. (2000). *Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships*, Essex: Prentice Hall.
7. Hellenic Chamber of Hotels (2015). *The Complete Guide to all Greek Hotel and Campings*, In <http://www.grhotels.gr/EN/Pages/default.aspx>, access 01/3/2015.
8. Jackowski, A. and Smith, V. (1992). Polish Pilgrim – Tourists. *Annals of Tourism Research*, Vol. 19, pp. 92 -106.
9. Jackson, R.H. and Hudman, L. (1995). Pilgrimage tourism and english cathedrals: The role of religion in travel, *Tourist Review*, 50(4), pp. 40–48.
10. Jukić, J. (1988), Turizam I hodočašće, Crkva u svijetu, 1(1): 2-35 In Vukonić, B. (1998), Religious Tourism: Economic Value or an Empty Box? *Zagreb International Review of Economics and Business*, 1(1), pp. 83-94.
11. Mayo, E. and Jarvis, L. (1981). *The Psychology of Leisure Travel: Effective Marketing and Selling of Travel Services*, Boston: CBI Publishing Co., Inc.
12. Metreveli, M. and Dallen, T.J. (2010) Religious heritage and emerging tourism in the Republic of Georgia. *Journal of Heritage Tourism*, 5(3), pp. 237.
13. Moira, P. –Mylonopoulos, D. - Parthenis, Sp. (2009a). “The Valorization of Religious Resources in the Development of Cultural Tourism: The Case of Greece”, University of Central Lancashire, *International Conference: Tourist Experiences: Meanings, Motivations, Behaviours*, April 1st-4th, 2009, Preston, UK, pp. 603-620.
14. Moira, P. - Parthenis Sp. – Kontoudaki, Aik. - Katsoula O. (2009b). Religious Tourism in Greece: The necessity to classify religious resources for their rational valorization, International Congress: *Tourism, Religious & Culture: Regional Tourism Development through Meaningful Experiences*, Lecce, Tricase, Poggiardo 27-29 October 2009, In Trono, Anna (2009). (2009). Proceedings of the International Conference, ”Tourism, Religion and Culture”. University of Salento/Mario Congredo Publ. pp. 465-480.
15. Nolan, M. and Nolan, S. (1992). Religious sites as tourism Attractions in Europe. *Annals of Tourism Research*, 19(1), pp. 68 - 78.
16. Olsen, D.H. and Dallen, T..J. (2006). Tourism and religious journeys. In Dallen, T.J. and Olsen, D.H. (eds) *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, (pp.1-21), London: Routledge
17. Rinschede, G. (1992). Forms of Religious Tourism. *Annals of Tourism Research*, 19(1), pp. 51 - 67.
18. Robichaud, P. (1999). *Tourist or Pilgrim?: Rescuing the Jubilee – The heart of pilgrimage is conversion, not travel; The journey is only the means to the end* (religious travel to Rome, Italy as the year 2000 approaches), America Press, Inc.
19. Ryan, Chr. ed. (2002). *The tourist experience*, 2nd edition, Continuum, London.

20. Santos, X.M. (2002). Pilgrimage and tourism at Santiago de Compostela. *Tourism Recreation Research*, 27(2), 41–50.
21. Shackley, M. (2001). *Managing Sacred Sites: Service Provision and Visitor Experience*, London: Continuum.
22. Singh, S. (2004). Religion, heritage and travel: Case references from the Indian Himalayas, *Current Issues in Tourism*, 7(1), pp. 44–65.
23. Smith, V.L. (1992). The Quest in Guest. *Annals of Tourism Research*, 19(1), pp. 1-17.
24. Terzidou, M. (2010). Religion as a motivation to travel: The case of Tinos island in Greece, Management of International Business and Economic Systems (MIBES) 2010 International Conference, 4 - 6 June 2010, Kavala, Greece.
25. Turner, V. and Turner, E. (1978). *Image and Pilgrimage in Christian Culture: Anthropological Perspectives*, Columbia University Press, New York.
26. VisitGreece (2014). *Θρησκεία. Αναζητώντας το θεϊκό μεγαλείο στην Ελλάδα...* στο <http://www.visitgreece.gr/el/religion>, πρόσβαση 07/01/2015.
27. Vukonic, B. (1996). *Tourism and Religion*. New York: Oxford Pergamon.
28. Zanteisland (2015). Υπηρεσίες στη Ζάκυνθο, στο <http://www.zanteisland.com/el/ypiresies-zakynthos.php> πρόσβαση 06/02/2015.
29. Δήμος Ζακύνθου (2015). Αξιοθέατα στο <http://www.zakynthos.gov.gr/zakynthos-island/site-seeings/mouseia.html> πρόσβαση την 06/02/2015.
1. Δήμος Ζακύνθου, (2015). <http://www.zakynthos.gov.gr/zakynthos-island/site-seeings/mouseia.html> πρόσβαση την 06/02/2015.
30. Ζήβας, Δ. (1996). *Μονές της Ζακύνθου, Ιστορία – Αρχιτεκτονική – Τέχνη*. Επιστημονική Ημερίδα Ιεράς Μητρόπολις Ζακύνθου και Στροφάδων (Νοέμβριος).
31. Ζήβας, Δ. (2002). *Η αρχιτεκτονική της Ζακύνθου. Από τον ΙΣΤ΄ μέχρι τον ΙΘ΄ Αιώνα. Γ΄ έκδοση*. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας.
32. Ζώης, Λ. (1955). *Ιστορία της Ζακύνθου*. Αθήνα: Ζώη Λεωνίδα.
33. Κολύρης, Π. (2012). *Σχέδιο Μάρκετινγκ τουριστικού προορισμού Ζακύνθου 2013 - 2014*. Δήμος Ζακύνθου, Επιτροπή τουριστικής Ανάπτυξης Ζακύνθου (Σεπτέμβριος).
34. Κονόμος, Ντ. (1989). *Ζάκυνθος. Πεντακόσια Χρόνια (1478 – 1978) Τέχνης Οδύσσεια, Τόμος Πέμπτος, Τεύχος Γ΄. Κοσμική Τέχνη, Ζωγραφική - Αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Ντίνος Κονόμος.
35. Κονόμος, Ντ. (2005). *Άγιος Διονύσιος, ο πολιούχος της Ζακύνθου*. Αθήνα: Ιερά Μονή Στροφάδων και Αγίου Διονυσίου Ζακύνθου.
36. Μοίρα Π. (2009). *Θρησκευτικός Τουρισμός*, εκδ. Interbooks, Αθήνα.
37. Μοίρα, Π. (2005). *Τουριστική Γεωγραφία της Ελλάδας*, εκδ. Interbooks, Αθήνα.
38. Μοίρα, Π. (2008). Η αξιοποίηση των θρησκευτικών πόρων στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού. *Τυπολογία. Τουριστικά Θέματα*, Τεύχος 5, σελ. 97-112.
39. Μοίρα, Π. και Μυλωνόπουλος, Δ. (2014). Τουρισμός υγείας και ταξίδι υγείας. Κοινωνιολογική προσέγγιση και εννοιολογική διασαφήνιση, *e-Journal of Science and Technology (e-JST)*, Τ.Ε.Ι. Αθήνας, 9(2), σελ. 11-28.
40. Μυλωνάς, Δ. (1982). *Ζάκυνθος, ιστορικός, λαογραφικός και τουριστικός οδηγός*. Ζάκυνθος: εκδόσεις Μυλωνά.
41. Ξεπαπαδάκος, Γ. (χ.χ.). *Ζάκυνθος. Άγιος Διονύσιος Μονή Στροφάδων και μεταβυζαντινά μνημεία*, σειρά: Μοναστήρια και προσκυνήματα της Ελλάδας, ΜΚΟ Αλληλεγγύη της Εκκλησίας της Ελλάδος.
42. Παράσχη, Αν. (2014). *Δυνατότητες και προοπτικές ανάπτυξης του θρησκευτικού τουρισμού. Μελέτη περίπτωσης Ζάκυνθος*, Διπλωματική Εργασία, ΜΠΣ Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων, ΕΑΠ, Πάτρα

43. Πολύζος, Σ. (2002). Ανάλυση Παραγόντων Επιρροής και Εμπειρική Διερεύνηση των Εσωτερικών Τουριστικών Ροών στην Ελλάδα. *Τόπος*, Τεύχος 18, σελ. 87 - 108.
44. Πολύζος, Σ. (2010). Θρησκευτικός Τουρισμός στην Ελλάδα: Χωρική ανάλυση και συμβολή στην ανάπτυξη μειονεκτικών περιοχών. *Σειρά Ερευνητικών Έργων, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πολυτεχνική Σχολή*, Τεύχος 16, σελ. 203 – 222.
45. Προβατάκης, Θ. (1993). *Ο Άγιος Διονύσιος Ζακύνθου*, Εκδ. Γραφικές Τέχνες, Αθήνα.
46. Σιδηροκαστρίτη, Μ. (1993). *Ζάκυνθος, Ελλάδα, Ιστορία, Λαογραφία, Τέχνη, Περιήγηση*. Αθήνα: Ανθέμιο.
47. Σφακιανάκης, Μ. (2000). *Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού*. Αθήνα: Έλλην.

From Pilgrimage to Cultural-Religious Tourism. The case of Zakynthos island

Dr. Polyxeni Moira¹ and Anastasia Parasxi²

1. Piraeus University of Applied Sciences, polmoira@teipir.gr
2. TEI of Ionian Islands, aparasxi@yahoo.gr

ABSTRACT

Nowadays, it has been recognized, the social and economic importance of religious tourism as an important part of the tourism market. It is estimated that a large number of tourists who travel to places of religious, cultural and historical importance, they often participate in various cultural-religious events and festivals.

The island of Zakynthos is in Greece and belongs to the Ionian Islands. The island is known as an important pilgrimage to its Patron Saint Dionysios, celebrated on December 17th and August 24th, each year. Furthermore, the island has many important religious monuments (churches, monasteries, temples, etc.) and places of natural beauty (sandy beaches, cliffs, a marine national park etc).

In order to research the possibility of developing religious tourism on the island, a survey was carried out, in 2014, during the period from October 20th 2013 to January 22nd.

According to results, there are possibilities for future development of religious-cultural tourism in combination with the development of other special and alternative forms of tourism on the island. The results indicated that visitors do not come to the island only for the pilgrimage but they are interested for the cultural resources and the natural environment of the island. Also, it has been identified not only the lack of systematic and comprehensive recording of existing natural and cultural resources and the dissemination of incomplete information of the visitors, but also the lack of targeted tourism policy.

Further research is proposed in order to record and evaluate all the island resources. The research is also needed, in order to identify visitors' needs and motives.

Keywords: religious-cultural tourism, pilgrimage, Zakynthos island, Saint Dionysios